

ΚΑΡΑ ΜΑΡΞ

**ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΓΚΟΤΑ**

(Παρατηρήσεις στο πρόγραμμα του γερμανικού εργατικού κόμματος)

I

1. «*Η εργασία είναι η πηγή κάθε πλούτου και κάθε πολιτισμού και μια που ωφέλιμη εργασία μπορεί να υπάρχει μονάχα μέσα στην κοινωνία και μέσω της κοινωνίας, το έσοδο της εργασίας ανήκει ακέραιο και με ίσο δικαίωμα σε όλα τα μέλη της κοινωνίας.*»

Πρώτο μέρος της παραγράφου: «*Η εργασία είναι η πηγή κάθε πλούτου και κάθε πολιτισμού.*»

Η εργασία δεν είναι η πηγή κάθε πλούτου. Η φύση είναι εξίσου η πηγή των αξιών χρήσης (και από αξίες χρήσης αποτελείται βέβαια ο εμπράγματος πλούτος!), όπως και η εργασία, που η ίδια είναι μονάχα η έκφραση μιας φυσικής δύναμης, της ανθρώπινης εργατικής δύναμης. Η παραπάνω φράση βρίσκεται σε όλα τα παιδικά αλφαβητάρια και είναι σωστή εφόσον υπονοείται ότι η εργασία γίνεται με τα αντίστοιχα αντικείμενα και μέσα. Ένα σοσιαλιστικό πρόγραμμα, όμως, δεν μπορεί να επιτρέψει σε τέτοια αστικά σχήματα λόγου ν' αποσιωπούν τους όρους που μονάχα αυτοί τους δίνουν νόημα. Και στο βαθμό που ο άνθρωπος εκ των προτέρων συμπεριφέρεται απέναντι στη φύση, την πρώτη πηγή κάθε μέσου και αντικειμένου εργασίας, σαν ιδιοκτήτης και τη μεταχειρίζεται σαν να του ανήκει, η εργασία του γίνεται πηγή αξιών χρήσης, άρα και πλούτου. Οι αστοί έχουν κάθε λόγο ν' αποδίδουν στην εργασία *υπερφυσική δημιουργική δύναμη*. Γιατί ακριβώς από το γεγονός ότι η εργασία καθορίζεται από τη φύση, βγαίνει ότι ο άνθρωπος που δεν κατέχει άλλη ιδιοκτησία εκτός από την εργατική του δύναμη, σε όλες τις καταστάσεις της κοινωνίας και του πολιτισμού είναι υποχρεωτικά δούλος των άλλων ανθρώπων, που έχουν κάνει τον εαυτό τους ιδιοκτήτη των αντικειμενικών όρων της εργασίας. Μόνο με την άδειά τους μπορεί να δουλεύει, δηλαδή μόνο με την άδειά τους μπορεί να ζει.

Ας αφήσουμε τώρα τη φράση αυτή όπως πάει, ή καλύτερα όπως κουτσαίνει. Τι θα περίμενε κανείς σαν συμπέρασμα; Προφανώς τούτο:

«Μια που η εργασία είναι η πηγή κάθε πλούτου, τότε και στην κοινωνία επίσης κανείς δεν μπορεί να ιδιοποιείται πλούτο εκτός κι αν είναι προϊόν της εργασίας του. Αν λοιπόν δεν δουλεύει ο ίδιος, τότε ζει από ξένη δουλειά και ιδιοποιείται και τον πολιτισμό του σε βάρος ξένης εργασίας.»

Αντί γι' αυτό, με το συνδυαστικό «*και μια που*» προσθέτουν μια δεύτερη φράση για να βγάλουν απ' αυτή, και όχι από την πρώτη, ένα συμπέρασμα.

Δεύτερο μέρος της παραγράφου: «*Ωφέλιμη εργασία μπορεί να υπάρχει μονάχα μέσα στην κοινωνία και μέσω της κοινωνίας.*»

Σύμφωνα με την πρώτη φράση, η εργασία ήταν η πηγή κάθε πλούτου και κάθε πολιτισμού, ώστε Καμιά κοινωνία δεν μπορεί να υπάρχει χωρίς εργασία. Τώρα μαθαίνουμε, αντίθετα, ότι καμιά «ωφέλιμη» εργασία δεν μπορεί να υπάρχει χωρίς κοινωνία.

Θα μπορούσε κανείς εξίσου καλά να πει ότι μόνο μέσα στην κοινωνία η ανώφελη και ακόμα και η βλαβερή για το σύνολο εργασία μπορεί να γίνει κλάδος βιοπορισμού, ότι μόνο μέσα στην κοινωνία μπορεί κανείς να ζήσει από το χασομέρι, κλπ. κλπ., κοντολογίς, θα μπορούσε κανείς ν' αντιγράψει ολόκληρο τον Ρουσό.

Και τι είναι «ωφέλιμη» εργασία; Βέβαια, μονάχα η εργασία που παράγει το επιδιωκόμενο ωφέλιμο αποτέλεσμα. Ένας άγριος -και ο άνθρωπος ήταν άγριος, όταν έπαψε να

είναι πίθηκος- που σκοτώνει ένα ζώο με μια πέτρα, που μαζεύει καρπούς κλπ., εκτελεί «ωφέλιμη» εργασία.

Τρίτο. Το συμπέρασμα: «*Και μια που ωφέλιμη εργασία μπορεί να υπάρχει μονάχα μέσα στην κοινωνία και μέσω της κοινωνίας, το έσοδο της εργασίας ανήκει ακέραιο και με ίσο δικαίωμα σ' όλα τα μέλη της κοινωνίας,*»

Ωραίο συμπέρασμα! Αν η ωφέλιμη εργασία μπορεί να υπάρχει μονάχα μέσα στην κοινωνία και μέσω της κοινωνίας, το έσοδο της εργασίας ανήκει στην κοινωνία - και στον κάθε εργάτη πέφτει τόσο μόνο, όσο δεν είναι απαραίτητο για να διατηρηθεί ο «όρος» της εργασίας, η κοινωνία.

Πραγματικά και αυτή τη φράση την επέβαλλαν πάντοτε οι *υπερασπιστές της κάθε φορά κοινωνικής κατάστασης*. Πρώτα έρχονται οι απαιτήσεις της κυβέρνησης με όλα όσα κολλάνε σ' αυτήν, γιατί αυτή είναι το κοινωνικό όργανο για τη διατήρηση της κοινωνικής τάξης. Ύστερα έρχονται οι απαιτήσεις των διαφόρων ειδών ατομικής ιδιοκτησίας, γιατί τα διάφορα είδη ατομικής ιδιοκτησίας είναι τα θεμέλια της κοινωνίας κλπ. Βλέπουμε ότι τέτοιες κούφιες φράσεις μπορεί κανείς να τις στρίβει και να τις γυρίζει όπως θέλει.

Το πρώτο και το δεύτερο μέρος της παραγράφου έχουν μια κάποια κατανοητή συνοχή μόνο με τούτη τη διατύπωση: «Πηγή του πλούτου και του πολιτισμού γίνεται η εργασία μόνο σαν κοινωνική εργασία» ή, πράγμα που είναι το ίδιο, «μέσα στην κοινωνία και μέσω της κοινωνίας».

Αυτή η φράση είναι αδιαφιλονίκητα σωστή, γιατί κι αν ακόμα η ξεχωριστή εργασία (οι εμπράγματοι όροι της προϋποτίθεται ότι υπάρχουν) μπορεί να δημιουργήσει αξίες χρήσης, δεν μπορεί ωστόσο να δημιουργήσει ούτε πλούτο ούτε πολιτισμό.

Αλλά εξίσου αδιαφιλονίκητη είναι και η άλλη φράση: «Στο βαθμό που αναπτύσσεται κοινωνικά η εργασία και γίνεται έτσι πηγή πλούτου και πολιτισμού, αναπτύσσονται και η φτώχεια και η εγκατάλειψη για τον εργάτη, ο πλούτος και ο πολιτισμός για το μη εργαζόμενο.»

Αυτός είναι ο νόμος όλης της μέχρι τώρα ιστορίας. Αντί λοιπόν να σκαρώνουν γενικές φράσεις για «την εργασία» και «την κοινωνία», χρειαζόταν εδώ ν' αποδείξουν συγκεκριμένα πώς μέσα στη σημερινή καπιταλιστική κοινωνία δημιουργήθηκαν επιτέλους οι υλικοί κλπ. όροι που κάνουν τους εργάτες ικανούς να τσακίσουν, και τους αναγκάζουν να τσακίσουν, αυτή την κοινωνική κατάρα.

Πραγματικά όμως ολόκληρη η παράγραφος, λαθεμένη από άποψη ύφους και περιεχομένου, υπάρχει μόνο για να γραφεί στην κορφή της σημαίας του κόμματος σαν σύνθημα η λασαλική διατύπωση «ακέραιο έσοδο της εργασίας». Πιο κάτω ξανάρχομαι στο «έσοδο της εργασίας», στο «ίσο δικαίωμα» κλπ. μια και το ίδιο πράγμα επαναλαμβάνεται με κάπως διαφορετική μορφή.

2. «Στη σημερινή κοινωνία τα μέσα εργασίας είναι μονοπώλιο της τάξης των κεφαλαιοκρατών. Η εξάρτηση της εργατικής τάξης, που καθορίζεται απ' αυτό το γεγονός, είναι η αιτία της αθλιότητας και της υποδούλωσης με όλες τις μορφές.»

Η διατύπωση αυτή, που τη δανείστηκαν από το καταστατικό της Διεθνούς, είναι λαθεμένη σ' αυτή τη «βελτιωμένη» έκδοση.

Στη σημερινή κοινωνία τα μέσα εργασίας είναι μονοπώλιο των γαιοκτημόνων (το μονοπώλιο της γαιοκτησίας αποτελεί μάλιστα τη βάση του μονοπωλίου του κεφαλαίου) και των κεφαλαιοκρατών. Το καταστατικό της Διεθνούς δεν κατονομάζει στο σχετικό μέρος ούτε τη μια, ούτε την άλλη τάξη των μονοπωλητών. Μιλάει για «*μονοπώλιο των μέσων εργασίας, δηλαδή των πηγών της ζωής*». Η προσθήκη «*πηγών της ζωής*» δείχνει αρκετά ότι η γη περιλαμβάνεται στα μέσα εργασίας.

Η βελτίωση μπήκε γιατί ο Λασάλ, για λόγους που σήμερα είναι γενικά γνωστοί, χτυπούσε μόνο την τάξη των καπιταλιστών, όχι όμως και τους γαιοκτήμονες. Στην Αγγλία ο κεφαλαιοκράτης τις περισσότερες φορές δεν είναι καν ιδιοκτήτης της γης, όπου βρίσκεται το εργοστάσιό του.

3. «Η απελευθέρωση της εργασίας απαιτεί την ανύψωση των μέσων εργασίας σε κοινό κτήμα της κοινωνίας και τη συνεταιριστική ρύθμιση της συνολικής εργασίας με δίκαιη διανομή του εσόδου της εργασίας.»

«Ανύψωση των μέσων εργασίας σε κοινό αγαθό!» Αυτό θα πρέπει βέβαια να σημαίνει τη «μετατροπή τους σε κοινό κτήμα». Όμως αυτό μόνο έτσι, παρεμπιπτόντως.

Τι είναι το «έσοδο της εργασίας»; Το προϊόν της εργασίας ή η αξία του; Και στην τελευταία περίπτωση, η συνολική αξία του προϊόντος ή μονάχα το τμήμα της αξίας, που πρόσθεσε η εργασία στην αξία των μέσων παραγωγής που καταναλώθηκαν;

Το «έσοδο της εργασίας» είναι μια χαλαρή ιδέα που ο Λασάλ έβαλε στη θέση ορισμένων οικονομικών εννοιών.

Τι είναι «δίκαιη» διανομή;

Μήπως οι αστοί δεν υποστηρίζουν ότι η σημερινή διανομή είναι «δίκαιη»; Και μήπως δεν είναι, πραγματικά, η μόνη «δίκαιη» διανομή με βάση το σημερινό τρόπο παραγωγής; Μήπως οι οικονομικές σχέσεις ρυθμίζονται από νομικές έννοιες ή, αντίστροφα, οι νομικές σχέσεις πηγάζουν από τις οικονομικές; Δεν έχουν τάχα και οι εκπρόσωποι των διαφόρων σοσιαλιστικών αιρέσεων τις πιο διαφορετικές αντιλήψεις για τη «δίκαιη» διανομή;

Για να ξέρουμε τι πρέπει να εννοούμε σ' αυτή την περίπτωση με τη φράση «δίκαιη διανομή», πρέπει να πάρουμε την πρώτη παράγραφο μαζί με τούτη. Η τελευταία υπονοεί μια κοινωνία όπου «τα μέσα εργασίας είναι κοινό κτήμα και η συνολική εργασία ρυθμίζεται συνεταιριστικά», ενώ από την πρώτη παράγραφο μαθαίνουμε ότι «το έσοδο της εργασίας ανήκει ακέραιο και με ίσο δικαίωμα σε όλα τα μέλη της κοινωνίας».

«Σε όλα τα μέλη της κοινωνίας»; Και σ' αυτ,ά που δεν δουλεύουν; Πού πάει τότε το «ακέραιο έσοδο της εργασίας»; Μόνο στα εργαζόμενα μέλη της κοινωνίας; Πού πάει τότε «το ίσο δικαίωμα» όλων των μελών της κοινωνίας;

Αλλά, «όλα τα μέλη της κοινωνίας» και «το ίσο δικαίωμα» είναι ολοφάνερα απλές φράσεις. Η ουσία βρίσκεται στο ότι σ' αυτή την κομμουνιστική κοινωνία, κάθε εργάτης πρέπει να παίρνει ένα «ακέραιο» λασαλικό «έσοδο εργασίας».

Αν πάρουμε πρώτα τις λέξεις «έσοδο της εργασίας» με την έννοια του προΐοντος της εργασίας, τότε το συνεταιριστικό έσοδο της εργασίας είναι το *κοινωνικό συνολικό προΐόν*.

Απ' αυτό πρέπει τώρα ν' αφαιρέσουμε:

Πρώτα: Όσα χρειάζονται για την αντικατάσταση των μέσων παραγωγής που καταναλώθηκαν.

Δεύτερο: Ένα πρόσθετο μέρος για την επέκταση της παραγωγής.

Τρίτο: Ένα εφεδρικό απόθεμα ή απόθεμα ασφάλειας ενάντια σε ατυχήματα, καταστροφές από φυσικές αιτίες κλπ.

Αυτές οι κρατήσεις από το «ακέραιο έσοδο της εργασίας» αποτελούν οικονομική ανάγκη και το μέγεθός τους καθορίζεται σύμφωνα με τα υπάρχοντα μέσα και δυνάμεις, εν μέρει με υπολογισμούς στη βάση των πιθανοτήτων, αλλά σε καμιά περίπτωση δεν μπορούν να υπολογισθούν με βάση τη δικαιοσύνη.

Μένει το άλλο μέρος του συνολικού προϊόντος, που προορίζεται να χρησιμοποιηθεί σαν μέσο κατανάλωσης.

Προτού φτάσει στο ατομικό μοίρασμα, πρέπει πάλι να αφαιρεθούν από αυτό:

Πρώτα: Τα γενικά διαχειριστικά έξοδα, που δεν ανήκουν στην παραγωγή.

Αυτό το μέρος περιορίζεται εξ αρχής σημαντικότερα σε σύγκριση με τη σημερινή κοινωνία, και μειώνεται στο βαθμό που αναπτύσσεται η νέα κοινωνία.

Δεύτερο: Αυτό που προορίζεται για την ικανοποίηση κοινών αναγκών, όπως είναι τα σχολεία, τα ιδρύματα υγείας κλπ.

Αυτό το μέρος μεγαλώνει από την αρχή σημαντικά σε σύγκριση με τη σημερινή κοινωνία και μεγαλώνει στο βαθμό που αναπτύσσεται η νέα κοινωνία.

Τρίτο: Αποθέματα 'για τους ανίκανους για δουλειά κλπ., κοντολογίς αυτό που σήμερα ανήκει στη λεγόμενη επίσημη πρόνοια των απόρων.

Και τώρα πια ερχόμαστε στη «διανομή» που το πρόγραμμα, με τη λασαλική επίδραση, παίρνει μονάχα στενοκέφαλα υπόψη του, δηλαδή σ' εκείνο το μέρος των μέσων κατανάλωσης που μοιράζεται ανάμεσα στους ατομικούς παραγωγούς του συνεταιρισμού.

Το «ακέραιο έσοδο της εργασίας» μεταβλήθηκε στο μεταξύ στα κρυφά σε «κουτσοιυρεμένο», αν και αυτό που χάνει ο παραγωγός με την ιδιότητά του σαν ιδιώτης-άτομο, το παίρνει άμεσα ή έμμεσα με την ιδιότητά του σαν μέλος της κοινωνίας.

Όπως εξαφανίστηκε η φράση «ακέραιο έσοδο της εργασίας», εξαφανίζεται τώρα γενικά η

φράση «έσοδο της εργασίας».

Μέσα στη συντροφική κοινωνία, που είναι θεμελιωμένη στην κοινοκτημοσύνη των μέσων παραγωγής, οι παραγωγοί δεν ανταλλάσσουν τα προϊόντα τους. Το ίδιο και η εργασία που έχει ξοδευτεί για την παραγωγή προϊόντων δεν παρουσιάζεται εδώ *σαν αξία* αυτών των προϊόντων, σαν μια εμπράγματη ιδιότητα που έχουν, γιατί τώρα, σε αντίθεση με την καπιταλιστική κοινωνία, οι ατομικές εργασίες υπάρχουν άμεσα κι όχι πια έμμεσα σαν συστατικά στοιχεία της συνολικής εργασίας. Οι λέξεις «έσοδο της εργασίας» που και σήμερα είναι απορριπτές εξαιτίας της διφορούμενης έννοιάς τους, χάνουν έτσι κάθε νόημα.

Εδώ έχουμε να κάνουμε με μια κομμουνιστική κοινωνία, όχι όπως έχει *εξελιχθεί* πάνω στη δική της βάση, αλλά αντίθετα όπως ακριβώς *προβάλλει* από την καπιταλιστική κοινωνία, με μια κομμουνιστική κοινωνία, επομένως, που από κάθε άποψη, οικονομικά, ηθικά, πνευματικά, είναι γεμάτη με τα σημάδια της παλιάς κοινωνίας, που από τους κόλπους της βγήκε. Επομένως ο κάθε μεμονωμένος παραγωγός - ύστερα από τις κρατήσεις - παίρνει πίσω ακριβώς ό,τι της δίνει. Αυτό που της έδωσε είναι η ατομική του ποσότητα εργασίας. Για παράδειγμα, η κοινωνική εργάσιμη μέρα αποτελείται από το άθροισμα των ατομικών ωρών εργασίας. Ο ατομικός εργάσιμος χρόνος του μεμονωμένου παραγωγού είναι το τμήμα της κοινωνικής εργάσιμης μέρας που πρόσφερε ο ίδιος, είναι το μερτικό του σ' αυτή. Παίρνει απ' την κοινωνία μια απόδειξη ότι πρόσφερε τόση εργασία (ύστερα από αφαίρεση της εργασίας του για τα κοινά αποθέματα) και μ' αυτή την απόδειξη παίρνει από την κοινωνική παρακαταθήκη μέσων κατανάλωσης τόσα, όσα αντιστοιχούν στη δουλειά που ξόδεψε. Την ίδια ποσότητα εργασίας, που έδωσε στην κοινωνία με μια μορφή, την παίρνει πίσω με άλλη μορφή.

Εδώ ολοφάνερα κυριαρχεί η ίδια αρχή που ρυθμίζει την ανταλλαγή εμπορευμάτων, εφόσον είναι ανταλλαγή ίσων αξιών. Το περιεχόμενο και η μορφή άλλαξαν, γιατί μέσα στις αλλαγμένες συνθήκες κανένας δεν μπορεί να δώσει τίποτε άλλο εκτός από την εργασία του, και γιατί, από την άλλη μεριά, τίποτα δεν μπορεί να περάσει στην ιδιοκτησία των μεμονωμένων προσώπων, εκτός από ατομικά μέσα κατανάλωσης. Όμως, σ' ό,τι αφορά στη διανομή των μέσων κατανάλωσης στους μεμονωμένους παραγωγούς, κυριαρχεί η ίδια αρχή όπως και στην ανταλλαγή ισοδύναμων εμπορευμάτων (*Warenaquivalenten*), ανταλλάσσεται ίση εργασία σε μια μορφή με ίση εργασία σε άλλη μορφή.

Όστε εδώ το *ίσο δίκαιο* εξακολουθεί να είναι κατ' αρχήν το *αστικό δίκαιο*, αν και δεν μαλλιοτραβιούνται πια η αρχή και η πράξη, ενώ η ανταλλαγή ισοδύναμων στην ανταλλαγή εμπορευμάτων υπάρχει μόνο σαν *μέσος όρος*, και όχι για την κάθε ξεχωριστή περίπτωση.

Παρ' όλη αυτή την πρόοδο, αυτό το *ίσο δίκαιο* υπόκειται πάντα σ' έναν αστικό περιορισμό. Το δίκαιο των παραγωγών είναι *ανάλογο* με την απόδοση της δουλειάς τους. Η ισότητα βρίσκεται στο γεγονός ότι μετρούν με το ίδιο μέτρο, με την εργασία. Όμως ο ένας υπερέχει από τον άλλο φυσικά ή πνευματικά, προσφέρει επομένως στον ίδιο χρόνο περισσότερη δουλειά ή μπορεί να δουλεύει περισσότερο χρόνο, και η εργασία, για να χρησιμεύσει σαν μέτρο, πρέπει να ορίζεται σύμφωνα με τη διάρκεια ή με την έντασή της, αλλιώς θα έπαυε να είναι μέτρο. Αυτό το *ίσο δίκαιο* είναι άνισο δίκαιο για άνιση εργασία. Δεν αναγνωρίζει ταξικές διαφορές, γιατί ο καθένας δεν είναι παρά εργάτης όπως κι ο άλλος, αναγνωρίζει, όμως, σιωπηρά σαν φυσικά προνόμια τις άνισες ατομικές ικανότητες και επομένως την άνιση παραγωγική ικανότητα. *Στο περιεχόμενο του είναι λοιπόν δίκαιο της ανισότητας όπως κάθε δίκαιο*. Το δίκαιο, από τη φύση του, μπορεί να υπάρχει μόνο στην εφαρμογή ίσου μέτρου. Τα άνισα άτομα, όμως, (και δεν θα ήταν διαφορετικά άτομα αν δεν ήταν άνισα) μπορούν να μετρηθούν μόνο με ίσο μέτρο, εφόσον τα βλέπει κανείς από την ίδια σκοπιά, εφόσον τα παίρνει μόνο από μια *ορισμένη* πλευρά, π.χ. στη συγκεκριμένη περίπτωση, εφόσον τα θεωρεί *μόνο* σαν *εργάτες* και δεν βλέπει σ' αυτούς τίποτε άλλο, εφόσον παραβλέπει όλα τα άλλα. Παραπέρα: ο ένας εργάτης είναι παντρεμένος, ο άλλος όχι, ο ένας έχει περισσότερα παιδιά από τον άλλο κλπ. κλπ. Με ίση απόδοση εργασίας και επομένως με ίση συμμετοχή στο κοινωνικό καταναλωτικό απόθεμα (*Konsumtionsfonds*), ο ένας παίρνει στην πραγματικότητα περισσότερα από τον άλλον, ο ένας είναι πλουσιότερος από τον άλλο κλπ. Για ν' αποφευχθούν όλες αυτές οι αδυναμίες, θα έπρεπε το δίκαιο να είναι μάλλον άνισο αντί να είναι ίσο.

Αυτές οι ελλείψεις, όμως, δεν μπορούν ν' αποφευχθούν στην πρώτη φάση της

κομμουνιστικής κοινωνίας, όπως ακριβώς έχει βγει ύστερα από μακρόχρονα κοιλοπονήματα από την καπιταλιστική κοινωνία. Το δίκαιο δεν μπορεί ποτέ να είναι ανώτερο από την οικονομική διαμόρφωση και την καθορισμένη από αυτήν πολιτιστική ανάπτυξη της κοινωνίας.

Σε μια ανώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, όταν θα έχει εξαφανιστεί η υποδουλωτική υποταγή των ατόμων στον καταμερισμό της εργασίας και μαζί της και η αντίθεση ανάμεσα στην πνευματική και τη σωματική δουλειά, όταν η εργασία θα έχει γίνει όχι μόνο μέσο για να ζεις, αλλά και η πρώτη ανάγκη της ζωής, όταν με την ολόπλευρη ανάπτυξη των ατόμων θα έχουν αναπτυχθεί και οι παραγωγικές δυνάμεις και θα αναβλύζουν πιο άφθονα όλες οι πηγές του κοινωνικού πλούτου, τότε μόνο θα μπορεί να ξεπεραστεί ο στενός ορίζοντας του αστικού δικαίου και η κοινωνία θα γράψει στη σημαία της: Από τον καθένα ανάλογα με τις ικανότητές του, στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του!

Στάθηκα πιο λεπτομερειακά στο «ακέραιο έσοδο της εργασίας» από τη μια μεριά, και από την άλλη στο «ίσο δίκαιο», στη «δίκαιη διανομή», για να δείξω πόσο ανοσιουργούν όταν προσπαθούν από τη μια να επιβάλουν ξανά στο κόμμα μας σαν δόγματα έννοιες που είχαν κάποιο νόημα μια ορισμένη εποχή, που κατάντησαν όμως τώρα απαρχαιωμένες, άχρηστες φράσεις, ενώ, από την άλλη, διαστρέφουν ξανά με νομικά και άλλα κουραφέξαλα, τόσο συνηθισμένα στους δημοκράτες και τους γάλλους σοσιαλιστές, τη ρεαλιστική αντίληψη, που με τόσους κόπους διδάχτηκε το κόμμα, αλλά που, σήμερα, έχει ριζώσει μέσα του.

Άσχετα από όσα αναπτύξαμε ως εδώ, ήταν γενικά λάθος . να δώσουν τόση σημασία στη λεγόμενη *διανομή* και να τονίζουν κυρίως αυτήν.

Η κάθε φορά διανομή των μέσων κατανάλωσης είναι μονάχα συνέπεια της διανομής των ίδιων των όρων παραγωγής. Αυτή πάλι η διανομή εκφράζει το χαρακτήρα του ίδιου του τρόπου παραγωγής. Ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής Π.χ. στηρίζεται στο ότι οι εμπράγματοι όροι παραγωγής είναι μοιρασμένοι σε μη εργαζόμενους με τη μορφή ιδιοκτησίας κεφαλαίου και με μορφή γαιοκτησίας, ενώ η μάζα είναι μονάχα ιδιοκτήτης του προσωπικού όρου παραγωγής, της εργατικής δύναμης. Εφόσον τα στοιχεία της παραγωγής έχουν διανεμηθεί μ' αυτό τον τρόπο, προκύπτει από μόνη της η σημερινή διανομή των μέσων κατανάλωσης. Αν οι εμπράγματοι όροι παραγωγής είναι συνεταιριστική ιδιοκτησία των ίδιων των εργατών, τότε προκύπτει επίσης μια διαφορετική από τη σημερινή διανομή των μέσων κατανάλωσης. Ο χυδαίος σοσιαλισμός (κι απ' αυτόν πάλι ένα μέρος από τους δημοκράτες) κληρονόμησε από τους αστούς οικονομολόγους την αντίληψη να θεωρεί και να χειρίζεται τη διανομή ανεξάρτητα από τον τρόπο παραγωγής, και έτσι να παρουσιάζει το σοσιαλισμό σαν να περιστρέφεται κυρίως γύρω από τη διανομή. Αφού όμως από πολύν καιρό έχει αποσαφηνιστεί η πραγματική σχέση, γιατί να γυρίζουμε ξανά προς τα πίσω;

Η πρώτη στροφή είναι παρμένη από τα εισαγωγικά λόγια του καταστατικού της Διεθνούς, αλλά «βελτιωμένη». Εκεί λέγεται: «Η απελευθέρωση της εργατικής τάξης πρέπει να είναι έργο των ίδιων των εργατών», εδώ αντίθετα η «εργατική τάξη» έχει να απελευθερώσει - τι; «την εργασία». Ας καταλάβει όποιος μπορεί.

Για αποζημίωση, αντίθετα, η αντιστροφή είναι γνησιότατο λασαλικό απόσπασμα: «απέναντί της (της εργατικής τάξης) όλες οι άλλες τάξεις αποτελούν *μονάχα μια αντιδραστική μάζα*».

Στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* αναφέρεται: «Από όλες τις τάξεις που σήμερα βρίσκονται αντιμέτωπες με την αστική τάξη, μόνο το προλεταριάτο είναι *τάξη αληθινά επαναστατική*. Οι άλλες τάξεις χάνονται κι εξαφανίζονται από τη μεγάλη βιομηχανία, ενώ το προλεταριάτο είναι το πιο χαρακτηριστικό προϊόν της.»

Η αστική τάξη παίρνεται εδώ σαν επαναστατική τάξη -σαν φορέας της μεγάλης βιομηχανίας- απέναντι στους φεουδάρχες και τις μεσαίες τάξεις, που θέλουν να κρατήσουν όλες τις κοινωνικές θέσεις, που είναι δημιουργήματα απαρχαιωμένων τρόπων παραγωγής. Δεν αποτελούν λοιπόν *μαζί με την αστική τάξη* μονάχα μια αντιδραστική μάζα.

Από την άλλη μεριά, το προλεταριάτο είναι επαναστατικό απέναντι στην αστική τάξη, γιατί, μεγαλωμένο το ίδιο στο έδαφος της μεγάλης βιομηχανίας, επιδιώκει ν' απαλλάξει την παραγωγή από τον καπιταλιστικό χαρακτήρα, που η αστική τάξη ζητά να διαιωνίσει. Αλλά το *Μανιφέστο* προσθέτει ότι οι «μεσαίες τάξεις ... γίνονται επαναστατικές εν όψει του επικείμενου περάσματός

τους στο προλεταριάτο».

Απ' αυτή την άποψη είναι λοιπόν πάλι ανοησία, ότι «μαζί με την αστική τάξη», κι ακόμα και με τους φεουδάρχες, «αποτελούν» απέναντι στην εργατική τάξη «μονάχα μια αντιδραστική μάζα».

Μήπως στις τελευταίες εκλογές φώναζαν στους βιοτέχνες, τους μικροβιομηχάνους κλπ. και στους αγρότες: απέναντί μας αποτελείτε μαζί με τους αστούς και τους φεουδάρχες μονάχα μια αντιδραστική μάζα;

4. *«Η απελευθέρωση της εργασίας πρέπει να είναι έργο της εργατικής τάξης, που απέναντί της όλες οι άλλες τάξεις αποτελούν μονάχα μια αντιδραστική μάζα.»*

Ο Λασάλ ήξερε απέξω το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, όπως οι πιστοί του ξέρουν τις ιερές γραφές που έγραψε. Αν λοιπόν το πλαστογράφησε τόσο χοντροκομμένα, αυτό έγινε μόνο και μόνο για να δικαιολογήσει τη συμμαχία του με τους απολυταρχικούς και φεουδάρχες αντιπάλους, ενάντια στην αστική τάξη.

Άλλωστε, στην παραπάνω παράγραφο το σοφό απόφθεγμα του είναι τραβηγμένο από τα μαλλιά, χωρίς καμιά συνοχή με το διαστρεβλωμένο απόσπασμα από το καταστατικό της Διεθνούς. Πρόκειται λοιπόν εδώ μονάχα για μια αυθάδεια, και μάλιστα καθόλου δυσάρεστη στον κύριο Μπίσμαρκ, μια από εκείνες τις φτηνές χοντροκοπιές που τις συνήθιζε ο βερολινέζος Μαρά¹.

5. *«Η εργατική τάξη δρα για την απελευθέρωσή της, πρώτα μέσα στα πλαίσια του σημερινού εθνικού κράτους, έχοντας συνείδηση ότι το αναγκαίο αποτέλεσμα της επιδίωξής της, που είναι κοινή για τους εργάτες όλων των πολιτισμένων χωρών, θα είναι η διεθνής συναδέλφωση των λαών.»*

Ο Λασάλ, σε αντίθεση με το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* και με κάθε προηγούμενο σοσιαλισμό, αντιλαμβάνεται το εργατικό κίνημα από την πιο στενή εθνική άποψη. Τον ακολουθούν και σ' αυτό, και μάλιστα ύστερα από τη δράση της Διεθνούς.²

Είναι τελειώς αυτονόητο ότι η εργατική τάξη, για να μπορέσει γενικά να αγωνιστεί, πρέπει να οργανωθεί *σαν τάξη* στη χώρα της, και ότι ο τόπος της είναι το άμεσο θέατρο του αγώνα της. Απ' αυτή την άποψη, ο ταξικός της αγώνας είναι εθνικός όχι στο περιεχόμενο, αλλά, όπως λέει το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, στη «μορφή». Αλλά τα «πλαίσια του σημερινού εθνικού κράτους», π.χ. του Γερμανικού Ράιχ, βρίσκονται κι αυτά πάλι οικονομικά «μέσα στα πλαίσια της παγκόσμιας αγοράς», πολιτικά «μέσα στα πλαίσια ενός συστήματος κρατών». Ο πρώτος τυχόν έμπορος ξέρει ότι το γερμανικό εμπόριο είναι ταυτόχρονα και εξωτερικό εμπόριο, και το μεγαλύτερο του κυρίου Μπίσμαρκ βρίσκεται λιτκριβώς σ' ένα είδος *διεθνούς* πολιτικής.

Και σε τι περιορίζει το διεθνισμό του το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα; Στη συνείδηση ότι το αποτέλεσμα της προσπάθειάς του «θα είναι η *διεθνής συναδέλφωση των λαών*» - μια φράση δανεισμένη από τον αστικό Σύνδεσμο Ειρήνης και Ελευθερίας 1 και που θέλουν να την

¹ Βερολινέζο Μαρά χαρακτηρίζει ειρωνικά, όπως φαίνεται, ο Μαξ τον Βίλχελμ Χάσελμαν που τότε ήταν στο Βερολίνο αρχισυντάκτης του *Νόιερ Ζοταιάλ ντεμοκράτ*, οργάνου του λασαλικού Γενικού Γερμανικού Εργατικού Συνδέσμου, και μαζί με τον Βίλχελμ Λίμπκνεχτ συγγραφέας του σχεδίου προγράμματος (σημ. γερμ. σύντ.).

² Ο Σύνδεσμος Ειρήνης και Ελευθερίας ήταν μια αστική-πασιφιστική οργάνωση. Ιδρύθηκε το 1867 στην Ελβετία από αστούς και μικροαστούς δημοκράτες, καθώς και φιλελεύθερους, με την αποφασιστική συμμετοχή του Β. Ουγκό, του Γκαρμπάλντι κ.ά. Το 1867-68 πήρε μέρος στις εργασίες του Συνδέσμου κι ο Μπακούνιν. Στην αρχή, ο Σύνδεσμος, κάτω από την επιρροή του Μπακούνιν, προσπάθησε να χρησιμοποιήσει τη Διεθνή και το εργατικό κίνημα για τους δικούς του σκοπούς. Οι δηλώσεις του Συνδέσμου ότι είναι δυνατό με τη δημιουργία των «Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης» να τερματιστούν οι πόλεμοι, προκαλούσαν αυταπάτες στις μάζες και αποσπούσαν το προλεταριάτο από την ταξική πάλη (σημ. γερμ. σύντ.).

περάσουν για ισοδύναμη της διεθνούς συναδέλφωσης των εργατικών τάξεων στον κοινό αγώνα ενάντια στις κυρίαρχες τάξεις και τις κυβερνήσεις τους. Για τις διεθνείς λειτουργίες της γερμανικής εργατικής τάξης ούτε λέξη λοιπόν! Και έτσι θα πρέπει ν' αντιμετωπίσει τη δική της αστική τάξη, που έχει κιόλας συναδελφωθεί με τους αστούς όλων των άλλων χωρών εναντίον της, καθώς και τη διεθνή πολιτική συνωμοσία του κυρίου Μπίσμαρκ ζητώντας περισσότερα!

Στην πραγματικότητα, το διεθνές πιστεύω του προγράμματος βρίσκεται *ακόμα άπειρες φορές πιο χαμηλά* από το πιστεύω του κόμματος του ελεύθερου εμπορίου. Και αυτό ισχυρίζεται ότι το αποτέλεσμα της προσπάθειάς του θα είναι «η διεθνής συναδέλφωση των λαών». Όμως *κάνει* και κάτι για να γίνει διεθνές το εμπόριο και σε καμιά περίπτωση δεν αρκείται στη συνείδηση - ότι όλοι οι λαοί κάνουν εμπόριο στον τόπο τους.

Η διεθνής δράση των εργατικών τάξεων δεν εξαρτάται με κανέναν τρόπο από την ύπαρξη της «Διεθνούς Ένωσης των Εργατών». Η Διεθνής δεν ήταν παρά μόνο η πρώτη προσπάθεια να δημιουργηθεί γι' αυτή τη δράση ένα κεντρικό όργανο. Μια προσπάθεια που, με την ώθηση που έδωσε, έφερε μόνιμα αποτελέσματα, αλλά που στην *πρώτη της ιστορική μορφή* δεν μπορούσε να διατηρηθεί περισσότερο ύστερα από την πτώση της Παρισινής Κομμούνας.

Η *Νόρντντότσε* του Μπίσμαρκ είχε ολότελα δίκιο όταν ανάγγελε, προς ικανοποίηση του αφέντη της, ότι το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα στο νέο του πρόγραμμα αποκήρυξε το διεθνισμό³.

II

«Ξεκινώντας απ' αυτές τις αρχές, το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα επιδιώκει με όλα τα νόμιμα μέσα να πετύχει το ελεύθερο κράτος -και- τη σοσιαλιστική κοινωνία, την κατάργηση του μισθωτού συστήματος με το σιδερένιο νόμο του μισθού -και- της εκμετάλλευσης σ' όλες τις μορφές, την εξάλειψη κάθε κοινωνικής και πολιτικής ανισότητας.»

Στο «ελεύθερο» κράτος θα ξαναγυρίσω αργότερα.

Λοιπόν, στο μέλλον το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα πρέπει να πιστεύει στο λασαλικό «σιδερένιο νόμο του μισθού»! Και για να μην πάει χαμένος, κάνουν την ανοησία να μιλάνε για «κατάργηση του μισθωτού συστήματος» (θα 'πρεπε να το πουν: σύστημα της μισθωτής εργασίας) «*με* το σιδερένιο νόμο του μισθού». Αν καταργήσω τη μισθωτή εργασία, καταργώ φυσικά και τους νόμους της, είτε είναι «σιδερένιοι» είτε σφουγγαρένιοι. Όμως, η καταπολέμηση της μισθωτής εργασίας από τον Λασάλ στρέφεται σχεδόν αποκλειστικά γύρω απ' αυτόν το λεγόμενο νόμο. Για να αποδειχθεί λοιπόν ότι η λασαλική αίρεση νίκησε, πρέπει να καταργηθεί το «μισθωτό σύστημα *με* το σιδερένιο νόμο του μισθού» και όχι χωρίς αυτόν.

Όπως είναι γνωστό, από το «σιδερένιο νόμο του μισθού» δεν ανήκει τίποτε άλλο στον Λασάλ, εκτός από τη λέξη «σιδερένιος», που τη δανείστηκε από τους «αιώνιους, σιδερένιους, μεγάλους νόμους» του Γκαίτε. Η λέξη «σιδερένιος» είναι μια επιγραφή από όπου αναγνωρίζει κανείς τους ορθόδοξους. Αν πάρω όμως το νόμο με τη σφραγίδα του Λασάλ και, επομένως με το νόημά του, τότε πρέπει να τον πάρω και με την αιτιολόγησή του. Και ποια είναι αυτή; Όπως το έδειξε κιόλας ο Λάνγκε λίγο μετά το θάνατο του Λασάλ: η μαλθουσιανή θεωρία του πληθυσμού (που την κήρυχνε ο ίδιος ο Λάνγκε)⁴. Αν όμως αυτή η θεωρία είναι σωστή, τότε πάλι δεν μπορώ να καταργήσω το νόμο, ακόμα κι αν καταργήσω εκατό φορές τη μισθωτή εργασία, γιατί τότε ο νόμος αυτός κυβερνά όχι μόνο το σύστημα της μισθωτής εργασίας, αλλά *κάθε* κοινωνικό σύστημα. Ακριβώς στηριγμένοι σ' αυτό, απέδειχναν εδώ και πενήντα και πάνω χρόνια οι οικονομιστές ότι ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να καταργήσει την αθλιότητα που *έχει* φυσικά αίτια, αλλά μονάχα να τη γενικέψει, να τη διανείμει ταυτόχρονα σ' όλη την επιφάνεια της κοινωνίας!

³ Η *Νόρντντότσε* Αλγκεμίνε Τσάιπουνγκ (*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*) έβγαине στο Βερολίνο από το 1861 ως το 1918. Στις δεκαετίες του '60-80, ήταν το επίσημο όργανο της κυβέρνησης Μπίσμαρκ (σημ. γερμ. σύντ.).

⁴ Friedrich Albert Lange, *Die Arbeiterfrage in ihrer Bedeutung für Gegenwart und Zukunft*, Duisburg 1865 (σημ. γερμ. σύντ.).

Αυτό όμως δεν είναι το κυριότερο. *Εντελώς άσχετα* από τη *λαθεμένη* λασαλική αντίληψη του νόμου, η αληθινά εξοργιστική οπισθοχώρηση βρίσκεται σε τούτο:

Μετά το θάνατο του Λασάλ άρχισε να επιβάλλεται στο κόμμα *μας* η επιστημονική αντίληψη ότι ο *μισθός* δεν είναι αυτό που *φαίνεται* ότι είναι, δηλαδή η *αξία*, μ' άλλα λόγια η *τιμή της εργασίας*, αλλά μονάχα μια μασκαρεμένη μορφή για την *αξία* ή *την τιμή της εργατικής δύναμης*. Έτσι ανατράπηκε μια και καλή όλη η μέχρι σήμερα αστική αντίληψη για τον εργατικό μισθό, καθώς και όλη η ως τώρα κριτική που στρεφόταν εναντίον της και αποσαφηνίστηκε ότι ο μισθωτός εργάτης έχει μονάχα την άδεια να δουλεύει για να κρατιέται στη ζωή, δηλαδή να *ζει*, μόνον εφόσον δουλεύει ορισμένο χρόνο δωρεάν για τον κεφαλαιοκράτη (και συνεπώς και για εκείνους που τρώνε μαζί με τον κεφαλαιοκράτη απ' την υπεραξία). Ότι ο άξονας γύρω από τον οποίο περιστρέφεται ολόκληρο το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής είναι η τάση να μεγαλώνει αυτήν τη δωρεάν δουλειά προεκτείνοντας την εργάσιμη ημέρα, ή αναπτύσσοντας την παραγωγικότητα, δηλαδή εντείνοντας περισσότερο την εργατική δύναμη κλπ. Ότι επομένως το σύστημα της μισθωτής εργασίας είναι σύστημα δουλείας, και μάλιστα μιας δουλείας που γίνεται τόσο πιο σκληρή, όσο περισσότερο αναπτύσσονται οι κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας, άσχετα αν ο εργάτης πληρώνεται καλύτερα ή χειρότερα. Κι αφού αυτή η άποψη όλο και πιο πολύ άρχισε να διαδίδεται μέσα στο κόμμα *μας*, ξαναγυρίζουν στα δόγματα του Λασάλ, παρ' όλο που θα έπρεπε τώρα να ξέρουν ότι ο Λασάλ *δεν ήξερε* τι ήταν ο μισθός παρά, ακολουθώντας τους αστούς οικονομολόγους, έπαιρνε την εξωτερική όψη για την ουσία της υπόθεσης.

Είναι σαν ανάμεσα σε δούλους που επιτέλους ανακάλυψαν το μυστικό της δουλείας και εξεγέρθηκαν, να έβγαине ένας προκατειλημμένος ακόμα από τις παλιές αντιλήψεις περί δουλείας δούλος και να έγραφε στο πρόγραμμα της εξέγερσης: η δουλειά πρέπει να καταργηθεί, γιατί η διατροφή των δούλων στο σύστημα της δουλείας δεν μπορεί να ξεπεράσει κάποιο ελάχιστο ανώτατο όριο!

Και μόνο το γεγονός ότι οι αντιπρόσωποι του κόμματός *μας* ήταν ικανοί να κάνουν μια τόσο τερατώδη απόπειρα ενάντια στην αντίληψη που είναι πλατιά διαδομένη μέσα στην κομματική μάζα, δεν αποδείχνει αυτό και μόνο με πόση εγκληματική ελαφρότητα, με πόση ασυνειδησία ανέλαβαν να συντάξουν το συμβιβαστικό πρόγραμμα!

Αντί για την αόριστη τελική φράση της παραγράφου «την εξάλειψη κάθε κοινωνικής και πολιτικής ανισότητας», θα 'πρεπε να πουν ότι με την κατάργηση των ταξικών διαφορών εξαφανίζεται αυτόματα και κάθε κοινωνική και πολιτική ανισότητα που προέρχεται από αυτές τις ταξικές διαφορές.

III

«Για να ανοίξει το δρόμο προς τη λύση του κοινωνικού ζητήματος, το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα απαιτεί να ιδρυθούν παραγωγικοί συνεταιρισμοί, με κρατική βοήθεια κάτω από το δημοκρατικό έλεγχο του εργαζόμενου λαού. Οι παραγωγικοί συνεταιρισμοί πρέπει να δημιουργηθούν για τη βιομηχανία και τη γεωργία σε τέτοια έκταση που απ' αυτούς να ξεπηδήσει η σοσιαλιστική οργάνωση της συνολικής εργασίας.»

Ύστερα από το λασαλικό «σιδερένιο νόμο του μισθού», το γιατροσόφι του προφήτη! Ο «δρόμος ανοίγεται» με αξιοπρέπεια. Στη θέση της ταξικής πάλης που υπάρχει, μπαίνει μια δημοσιογραφική φράση: «*το κοινωνικό ζήτημα*» που «*ανοίγουν το δρόμο*» προς τη «*λύση*» του. Η «*σοσιαλιστική οργάνωση της συνολικής εργασίας*» αντί να «*ξεπηδά*» από την επαναστατική διαδικασία μετατροπής της κοινωνίας, «*ξεπηδά*» από την «*κρατική βοήθεια*» που δίνει το κράτος σε παραγωγικούς συνεταιρισμούς, που «*τους δημιουργεί*» *αυτό*, κι όχι ο εργάτης. Είναι αντάξιο της φαντασίας του Λασάλ ότι με κρατικά δάνεια μπορεί κανένας να χτίσει μια καινούργια κοινωνία ακριβώς όπως φτιάχνει έναν καινούργιο σιδηρόδρομο!

Από ένα υπόλειμμα ντροπής βάζουν την «*κρατική βοήθεια*» «*κάτω από το δημοκρατικό*

έλεγχου του εργαζόμενου λαού».

Πρώτο, ο «εργαζόμενος λαός» στη Γερμανία αποτελείται στην πλειοψηφία του από αγρότες και όχι από προλετάριους.

Δεύτερο, στα γερμανικά «δημοκρατικός» θα πει «volkshenschaftlich»⁵. Τι σημαίνει όμως «λαοκρατικός έλεγχος του εργαζόμενου λαού»; Και μάλιστα όταν πρόκειται για λαό εργατών, που μ' αυτές τις διεκδικήσεις που βάζει στο κράτος εκφράζει ότι έχει πλήρη συνείδηση πως ούτε κυριαρχεί ούτε είναι ώριμος να κυριαρχήσει!

Είναι περιττό να επεκταθούμε εδώ στην κριτική της συνταγής που έγραψε ο Μπισέ τον καιρό του Λουδοβίκου Φιλίππου σαν αντίβαρο στους γάλλους σοσιαλιστές, και που τη δέχτηκαν οι αντιδραστικοί εργάτες του *Ατελιέ*⁶. Ούτε το γεγονός ότι βάλανε αυτή την ειδική θαυματουργή θεραπεία στο πρόγραμμα αποτελεί την πέτρα του σκανδάλου, αλλά ότι γενικά από την άποψη του ταξικού κινήματος γυρίζουν πίσω στην άποψη του κινήματος των αιρέσεων.

Το ότι οι εργάτες θέλουν να δημιουργήσουν τους όρους της συνεταιριστικής παραγωγής σε κοινωνική κλίμακα και πρώτα στη χώρα τους, δηλαδή σε εθνική κλίμακα, σημαίνει μονάχα ότι δουλεύουν για την ανατροπή των τωρινών όρων παραγωγής και δεν έχει τίποτα το κοινό με την ίδρυση συνεταιριστικών οργανώσεων με κρατική βοήθεια! Όσο για τις τωρινές συνεταιριστικές οργανώσεις έχουν κάποια αξία μόνο εφόσον είναι ανεξάρτητα δημιουργήματα των εργατών και δεν τις προστατεύουν ούτε οι κυβερνήσεις ούτε οι αστοί.

IV

Έρχομαι τώρα στο δημοκρατικό μέρος:

A. «Ελεύθερες βάσεις του κράτους.»

Πρώτα-πρώτα σύμφωνα με το II μέρος, το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα επιδιώκει «το ελεύθερο κράτος».

Ελεύθερο κράτος - τι είναι αυτό;

Δεν είναι καθόλου σκοπός των εργατών, που απαλλάχτηκαν από την περιορισμένη νοοτροπία του υπηκόου, να κάνουν το κράτος «ελεύθερο». Στη γερμανική αυτοκρατορία, το «κράτος» είναι σχεδόν τόσο «ελεύθερο», όσο και στη Ρωσία. Ελευθερία είναι να μεταβάλλουμε το κράτος από όργανο που στέκεται πάνω από την κοινωνία, σε όργανο πέρα για πέρα υποταγμένο στην κοινωνία. Και σήμερα ακόμα οι κρατικές μορφές είναι πιο ελεύθερες ή πιο ανελεύθερες ανάλογα με το βαθμό που περιορίζουν την «ελευθερία του κράτους».

Το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα -τουλάχιστον αν υιοθετήσει το πρόγραμμα αυτό- δείχνει πόσο οι σοσιαλιστικές ιδέες του είναι ξώπετσες, όταν εξετάζει το κράτος πιο πολύ σαν ανεξάρτητη οντότητα, που έχει τις δικές του «πνευματικές, ηθικές ελεύθερες βάσεις», αντί να θεωρεί την υπάρχουσα κοινωνία (κι αυτό ισχύει για κάθε μελλοντική κοινωνία) σαν *βάση* του υπάρχοντος *κράτους* (ή του μελλοντικού κράτους όταν πρόκειται για μελλοντική κοινωνία).

Και τι να πει κανένας για τη χοντροκομμένη κατάχρηση που κάνει το πρόγραμμα με τις λέξεις «σημερινό κράτος», «σημερινή κοινωνία», και την ακόμα πιο χοντροκομμένη παρεξήγηση που δημιουργεί σχετικά με το κράτος, στο οποίο απευθύνει τις διεκδικήσεις του;

Η «σημερινή κοινωνία» είναι η καπιταλιστική κοινωνία που υπάρχει σ' όλες τις πολιτισμένες χώρες, περισσότερο ή λιγότερο απαλλαγμένη από μεσαιωνικές προσμείξεις, περισσότερο ή λιγότερο τροποποιημένη από την ιδιαίτερη ιστορική εξέλιξη κάθε χώρας, περισσότερο ή

⁵ Λαοκρατικός (σημ. τ. μετ.).

⁶ Μηνιαίο γαλλικό περιοδικό που έβγαине στο Παρίσι από το 1840 ως το 1850. Όργανο τεχνιτών και εργατών που βρίσκονταν κάτω από την επιρροή των ιδεών του χριστιανικού σοσιαλισμού. Η σύνταξη της εφημερίδας γινόταν από εκπροσώπους των εργατών και η Συντακτική Επιτροπή εκλεγόταν κάθε τρεις μήνες (σημ. γερμ. σύντ.).

λιγότερο αναπτυγμένη. Αντίθετα, το «σημερινό κράτος» αλλάζει με τα σύνορα κάθε χώρας. Άλλο είναι στην πρωσογερμανική αυτοκρατορία και άλλο στην Ελβετία, άλλο στην Αγγλία και άλλο στις Ηνωμένες Πολιτείες. «Το σημερινό κράτος» είναι λοιπόν δημιούργημα της φαντασίας.

Όσο τα διάφορα κράτη των διαφόρων πολιτισμένων χωρών, παρ' όλη τους την πολυποίκιλη διαφορά στη μορφή, έχουν σαν κοινό χαρακτηριστικό ότι στέκονται στο έδαφος της σύγχρονης αστικής κοινωνίας, που είναι μόνο περισσότερο ή λιγότερο καπιταλιστικά αναπτυγμένη. Και γι' αυτό έχουν κοινά μερικά ουσιαστικά χαρακτηριστικά. Μ', αυτή την έννοια μπορεί κανείς να μιλάει για «σημερινό κράτος» (Staatswesen) σε αντίθεση με το μέλλον, όπου θα έχει απονεκρωθεί η σημερινή του ρίζα, η αστική κοινωνία.

Τότε θα αναρωτηθεί κανείς: ποιες μεταβολές θα υποστεί το κράτος σε μια κομμουνιστική κοινωνία; Μ' άλλα λόγια, ποιες κοινωνικές λειτουργίες απομένουν εκεί που να είναι ανάλογες με τις σημερινές κρατικές λειτουργίες; Αυτό το ερώτημα μπορεί ν' απαντηθεί μόνο επιστημονικά και δεν προσεγγίζουμε ούτε στο ελάχιστο το πρόβλημα όσες χιλιάδες φορές κι αν συνθέσουμε τη λέξη λαός με τη λέξη κράτος.

Ανάμεσα στην καπιταλιστική και την κομμουνιστική κοινωνία βρίσκεται η περίοδος της επαναστατικής μετατροπής της μιας στην άλλη. Και σ' αυτή την περίοδο αντιστοιχεί μια πολιτική μεταβατική περίοδος, όπου το κράτος της δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά *η επαναστατική δικτατορία του προλεταριάτου*.

Το πρόγραμμα λοιπόν δεν ασχολείται ούτε με αυτήν ούτε με το μελλοντικό κράτος της κομμουνιστικής κοινωνίας.

Οι πολιτικές του διεκδικήσεις δεν περιέχουν τίποτε άλλο από την πασίγνωστη δημοκρατική λιτανεία: καθολικό εκλογικό δικαίωμα, άμεση νομοθέτηση, λαϊκή δικαιοσύνη, λαϊκή άμυνα κλπ. Όλα αυτά είναι απλή ηχώ του αστικού λαϊκού κόμματος⁷ του Συνδέσμου Ειρήνης και Ελευθερίας. Πρόκειται για γενικές διεκδικήσεις, που έχουν κιόλας *πραγματωθεί*, εφόσον δεν έχουν διογκωθεί σε φανταστικές παραστάσεις. Μόνο που το κράτος που τις πραγμάτωσε δεν βρίσκεται μέσα στα σύνορα της γερμανικής αυτοκρατορίας, αλλά στην Ελβετία, στις Ηνωμένες Πολιτείες κλπ. Αυτού του είδους το «μελλοντικό κράτος» είναι *σημερινό κράτος*, αν και υπάρχει έξω από «τα πλαίσια» της γερμανικής αυτοκρατορίας.

Ξεχνάνε όμως ένα πράγμα. Μια που το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα δηλώνει ρητά ότι κινείται μέσα στα πλαίσια του «σημερινού εθνικού κράτους», δηλαδή του κράτους του, της πρωσογερμανικής αυτοκρατορίας -οι διεκδικήσεις του θα ήταν αλλιώς στο μεγαλύτερο μέρος τους χωρίς νόημα, αφού διεκδικεί κανείς μονάχα αυτό που δεν έχει- δεν θα έπρεπε να ξεχνά το κυριότερο, δηλαδή ότι όλα εκείνα τα ωραία πραγματάκια στηρίζονται στην αναγνώριση της λεγόμενης λαϊκής κυριαρχίας, ότι γι' αυτό έχουν τη θέση τους μόνο σε μια λαοκρατική δημοκρατία (demokratische Republik).

Και επειδή δεν έχουν το θάρρος -και πολύ σωστά, γιατί οι περιστάσεις επιβάλλουν προσοχή- να διεκδικήσουν τη λαοκρατική δημοκρατία, όπως έκαναν τα γαλλικά εργατικά προγράμματα τον καιρό του Λουδοβίκου Φιλίππου και του Λουδοβίκου Ναπολέοντα - δεν θα έπρεπε να καταφεύγουν σ' αυτό το ούτε «τίμιο», ούτε αξιοπρεπές τέχνασμα να απαιτούν πράγματα που έχουν νόημα μονάχα σε μια λαοκρατική δημοκρατία, από ένα κράτος που δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένας στρατοκρατικός δεσποτισμός, στολισμένος με κοινοβουλευτικές μορφές, ανακατεμένος με φεουδαρχικές προσμειξίες, επηρεασμένος κιόλας από την αστική τάξη, γραφειοκρατικά συγκροτημένος, αστυνομικά προστατευμένος, και επιπλέον να διαβεβαιώνουν αυτό το κράτος πως τάχα σκοπεύουν να του τα επιβάλουν αυτά με «νόμιμα μέσα».

⁷ Το Γερμανικό Λαϊκό Κόμμα ιδρύθηκε το 1865. Το αποτελούσαν δημοκρατικά στοιχεία της μικροαστικής τάξης, εν μέρει εκπρόσωποι της αστικής τάξης - ιδιαίτερα της Νότιας Γερμανίας. Σε αντίθεση με τους εθνικοφιλελεύθερους, τασσόταν κατά της ηγεμονίας της Πρωσίας στη Γερμανία και υποστήριζε μια ομοσπονδιακή Μεγάλη Γερμανία, στην οποία θα ανήκαν και η Πρωσία και η Αυστρία. (...) Το 1866, με το Γερμανικό Λαϊκό Κόμμα συνενώθηκε το Λαϊκό Κόμμα της Σαξονίας, που τον πυρήνα του αποτελούσαν εργάτες. Αυτή η αριστερή πτέρυγα του Λαϊκού Κόμματος δεν είχε στην ουσία τίποτε το κοινό με το Λαϊκό Κόμμα εκτός από την αντιπρωσική στάση. Επιδίωκε την εθνική συνένωση της χώρας με δημοκρατικό τρόπο. Στη συνέχεια, η πτέρυγα αυτή εξελίχθηκε σε σοσιαλιστική κατεύθυνση. Το Κύριο κομμάτι του κόμματος αυτού, μετά την απομάκρυνσή του από τους μικροαστούς δημοκράτες τον Αύγουστο του 1869, προσχώρησε στο Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα (Α"ιζεναχικοί) (σημ. γερμ. σύντ.).

Ακόμα και οι χυδαίοι δημοκράτες που βλέπουν στη λαοκρατική δημοκρατία τη χιλιόχρονη βασιλεία και δεν υποπεύονται ότι ακριβώς σ' αυτή την τελευταία κρατική μορφή της αστικής κοινωνίας, θα κριθεί οριστικά η ταξική πάλη ακόμα κι αυτού του είδους οι δημοκράτες στέκονται βουνό ψηλότερα από έναν τέτοιο δημοκρατισμό που περιορίζεται μέσα στα όρια εκείνου που επιτρέπει η αστυνομία και δεν επιτρέπει η λογική.

Το γεγονός ότι πραγματικά με τη λέξη «κράτος» εννοούν την κυβερνητική μηχανή ή το κράτος στο βαθμό που αποτελεί ιδιαίτερο οργανισμό που ξεχώρισε από την κοινωνία με τον καταμερισμό της εργασίας, το δείχνουν κιόλας τα λόγια: «Το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα απαιτεί σαν οικονομική βάση του κράτους: ένα μοναδικό προοδευτικό φόρο εισοδήματος κλπ.». Οι φόροι είναι η οικονομική βάση του κυβερνητικού μηχανισμού και τίποτα παραπάνω. Στο μελλοντικό κράτος, που υπάρχει στην Ελβετία, αυτή η διεκδίκηση έχει κάπως πραγματοποιηθεί. Ο φόρος εισοδήματος προϋποθέτει τις διάφορες πηγές εισοδήματος των διαφόρων κοινωνικών τάξεων, δηλαδή την καπιταλιστική κοινωνία. Δεν είναι λοιπόν περιεργό ότι οι μεταρρυθμιστές των δημόσιων οικονομικών του Λίβερπουλ -αστοί με επικεφαλής τον αδελφό του Γλάδστονα- βάζουν το ίδιο αίτημα όπως και το πρόγραμμα.

B. «Το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα ζητά σαν πνευματική και ηθική βάση του κράτους:

1. Την καθολική και ίση λαϊκή εκπαίδευση από το κράτος. Τη γενική υποχρεωτική σχολική φοίτηση. Δωρεάν εκπαίδευση.»

Ίση λαϊκή εκπαίδευση; Τι να φαντάζονται μ' αυτά τα λόγια; Πιστεύουν ότι μπορεί στη σημερινή κοινωνία (και μονάχα με δαύτην έχουν να κάνουν) να είναι η εκπαίδευση *ίση* για όλες τις τάξεις; Ή ζητάνε να περιοριστούν υποχρεωτικά και οι ανώτερες τάξεις στη λιγοστή εκπαίδευση -του δημοτικού σχολείου- μια που μονάχα αυτό συμβιβάζεται με τις οικονομικές συνθήκες όχι μόνο των μισθωτών εργατών, αλλά και των αγροτών;

«Γενική υποχρεωτική σχολική φοίτηση. Δωρεάν εκπαίδευση.» Το πρώτο υπάρχει ακόμα και στη Γερμανία, το δεύτερο υπάρχει στην Ελβετία και στις Ηνωμένες Πολιτείες για τα δημοτικά σχολεία. Αν σε μερικές Πολιτείες [της Β. Αμερικής] είναι «δωρεάν» και η φοίτηση σε «ανώτερα» εκπαιδευτικά ιδρύματα, αυτό σημαίνει στην ουσία μονάχα ότι χορηγούνται στις ανώτερες τάξεις τα έξοδα εκπαίδευσης από το γενικό φορολογικό κορβανά. Το ίδιο ισχύει επίσης για τη «δωρεάν δικαιοσύνη» που ζητάνε στην παράγραφο Α ' 5. Την ποινική δικαιοσύνη τη δίνουν παντού δωρεάν. Η αστική δικαιοσύνη στρέφεται σχεδόν μόνο γύρω από διαφορές ιδιοκτησίας, αφορά λοιπόν σχεδόν μόνο τις ιδιοκτήτριες τάξεις. Μήπως οι τάξεις αυτές θα έπρεπε να διεξάγουν δίκες σε βάρος του δημόσιου ταμείου;

Η παράγραφος για τα σχολεία θα έπρεπε τουλάχιστον να απαιτεί τεχνικές σχολές (θεωρητικές και πρακτικές) σε σχέση με το δημοτικό σχολείο.

Εντελώς για πέτα μα είναι η «*λαϊκή εκπαίδευση από το κράτος*». Άλλο πράγμα τελείως είναι ο καθορισμός με γενικό νόμο των μέσων για τα δημοτικά σχολεία, της ειδίκευσης του διδακτικού προσωπικού, των κλάδων διδασκαλίας κλπ. και, όπως γίνεται στις Ηνωμένες Πολιτείες, η επίβλεψη με κρατικούς επιθεωρητές της τήρησης όλων αυτών των νομικών διατάξεων και ολότελα άλλο πράγμα είναι η ανακήρυξη του κράτους σε λαϊκό εκπαιδευτή! Μάλλον θα 'πρεπε να αποκλειστούν τόσο η κυβέρνηση όσο και η εκκλησία από κάθε επιρροή στο σχολείο. Ειδικά στην πρωσογερμανική αυτοκρατορία (και δεν ωφελεί σε τίποτα η τιποτένια υπεκφυγή για «μελλοντικό κράτος» - είδαμε πώς έχουν τα πράγματα σχετικά μ' αυτό), αντίστροφα το κράτος χρειάζεται να περάσει από μια τραχιά εκπαίδευση από το λαό.

Όμως, ολόκληρο το πρόγραμμα, παρ' όλα τα δημοκρατικά κουδουνίσματα, είναι πέρα για πέρα μολυσμένο από τη ραγιαδική πίστη της λασαλικής αίρεσης στο κράτος, ή, πράγμα που δεν είναι καλύτερο, από τη δημοκρατική πίστη στα θαύματα, ή μάλλον είναι συμβιβασμός ανάμεσα σ' αυτά τα δυο είδη πίστης στα θαύματα, που είναι και τα δυο το ίδιο ξένα προς το σοσιαλισμό.

«*Ελευθερία της επιστήμης*», λέει μια παράγραφος του πρωσικού συντάγματος. Τι ζητάει

λοιπόν εδώ;

«*Ελευθερία συνείδησης*». Αν ήθελε κανείς εκείνο τον καιρό του «πολιτιστικού αγώνα»⁸ να θυμίσει στο φιλελευθερισμό τα παλιά του συνθήματα, μπορούσε να το κάνει μόνο με τούτη τη μορφή: Ο καθένας πρέπει να μπορεί να εκτελεί τις θρησκευτικές του, όπως τις σωματικές του ανάγκες χωρίς να χώνει τη μύτη της η αστυνομία. Αλλά το Εργατικό Κόμμα θα έπρεπε ωστόσο μ' αυτή την ευκαιρία να εκφράσει την πεποίθησή του για το ότι δηλαδή η αστική «ελευθερία συνείδησης» δεν είναι τίποτε άλλο παρά ανοχή της κάθε λογής *θρησκευτικής ελευθερίας συνείδησης* και ότι το ίδιο αντίθετα επιδιώκει να ελευθερώσει τις συνειδήσεις από το φάντασμα της θρησκείας. Αλλά δεν τους αρέσει να ξεπερνάνε το «αστικό» επίπεδο.

Έφτασα τώρα στο τέλος, γιατί το παράρτημα του προγράμματος που ακολουθεί δεν αποτελεί *χαρακτηριστικό* συστατικό του μέρους. Έτσι εδώ θα είμαι πολύ σύντομος.

2. «*Κανονική εργάσιμη ημέρα.*»

Σε καμιά άλλη χώρα το εργατικό κόμμα δεν περιορίστηκε σε μια τόσο αόριστη διεκδίκηση, αλλά πάντα όριζε τη διάρκεια της εργάσιμης ημέρας, που τη θεωρεί κανονική στις δοσμένες συνθήκες.

3. «*Περιορισμός της εργασίας των γυναικών και απαγόρευση της εργασίας των παιδιών.*»

Η ρύθμιση (Normierung) της εργάσιμης ημέρας πρέπει να περιλαμβάνει κιόλας τον περιορισμό της γυναικείας εργασίας, εφόσον αναφέρεται στη διάρκεια, στα διαλείμματα κλπ. της εργάσιμης ημέρας. Αλλιώς, μπορεί να σημαίνει μονάχα αποκλεισμό της δουλειάς των γυναικών από κλάδους εργασίας που είναι ειδικά ανθυγιεινοί για το γυναικείο σώμα ή ηθικά αταίριαστοι για το γυναικείο φύλο. Αν εννοούσαν αυτό, τότε θα 'πρεπε να το πουν.

«*Απαγόρευση της παιδικής εργασίας.*» Εδώ ήταν απολύτως απαραίτητο να αναφέρουν το *όριο ηλικίας*.

Η *γενική απαγόρευση* της παιδικής εργασίας είναι ασυμβίβαστη με την ύπαρξη της μεγάλης βιομηχανίας και γι' αυτό κούφιος ευσεβής πόθος.

Η εφαρμογή αυτής της απαγόρευσης -αν ήταν δυνατή- θα ήταν αντιδραστικό πράγμα, γιατί με αυστηρή ρύθμιση του χρόνου εργασίας, ανάλογα με τις διάφορες ηλικίες και τ' άλλα μέτρα ασφάλειας για την προστασία των παιδιών, η έγκαιρη σύνδεση της παραγωγικής εργασίας με τα μαθήματα είναι ένα από τα πιο ισχυρά μέσα για τη μετατροπή της σημερινής κοινωνίας.

4. «*Κρατική επίβλεψη της εργοστασιακής, εργαστηριακής και οικιακής βιομηχανίας.*»

Έχοντας υπόψη το πρωσογερμανικό κράτος θα έπρεπε οπωσδήποτε να απαιτούν να παύονται μόνο δικαστικά οι επιθεωρητές, να μπορεί ο κάθε εργάτης να τους καταγγέλλει στα δικαστήρια για παράβαση καθήκοντος, να γίνονται επιθεωρητές μόνο πρόσωπα που ανήκουν στο ιατρικό σώμα.

5. «*Ρύθμιση της εργασίας στις φυλακές.*»

Τιποτένια διεκδίκηση για ένα γενικό εργατικό πρόγραμμα.

Οπωσδήποτε θα έπρεπε να πουν καθαρά ότι δεν είναι ο φθόνος του συναγωνισμού που κάνει τους εργάτες να μη θέλουν να μεταχειρίζονται τους κοινούς εγκληματίες σαν ζώα, και ότι

⁸ «KuIturkampf»: Ο αγώνας που έκανε ο Μπίσμαρκ στη δεκαετία του '80, ενάντια στο κόμμα των καθολικών, το «Κόμμα του Κέντρου», με αστυνομικές διώξεις του καθολικισμού (σημ. γερμ. σύντ.).

ιδιαίτερα δεν θέλουν να τους στερήσουν το μόνο μέσο βελτίωσής τους, την παραγωγική δουλειά. Αυτό ήταν το λιγότερο που θα μπορούσε να περιμένει κανένας από σοσιαλιστές.

6. «Ένας αποτελεσματικός νόμος περί ευθύνης.»

Έπρεπε να πουν τι εννοούν με τον «αποτελεσματικό» νόμο περί ευθύνης.

Ας σημειωθεί, παρεμπιπτόντως, ότι στην κανονική εργάσιμη ημέρα παρέβλεψαν το μέρος της εργοστασιακής νομοθεσίας που αφορά τα μέτρα υγιεινής και προστασίας από κινδύνους κλπ. Ο νόμος περί ευθύνης μπαίνει σε εφαρμογή μόνο άμα παραβιαστούν αυτές οι διατάξεις.

Κοντολογίς και αυτό το παράρτημα το διακρίνει χαλαρή σύνταξη.

Dixi et salvavi animam meam⁹.

Σύμφωνα με το χειρόγραφο

*Γράφτηκε από τον Καρλ Μαρξ, από τον Απρίλη μέχρι τις αρχές του Μάη 1875
Πρωτοδημοσιεύτηκε (με παραλείψεις) απ' τον Ένγκελς στη Νόιε Τσάιτ το 1891
(Marx-Engels- Werke, τόμο 19, σελ. 15-32)*

⁹ «Είπα και ελάλησα, αμαρτίαν ουκ έχω.» (Σημ. σύντ.).